

BRONCOMMENTAREN

XI

Registrum Memorialis Parochiae, het parochiememoriaal

door

P.J. Margry

Inhoud

1. Inleiding	21
a. Een historische situering	21
b. Een visuele kennismaking	24
2. Administratieve ontstaansgeschiedenis van het parochiememoriaal	31
a. De formele grondslag	31
b. De uitvoeringsbesluiten en -procedures	33
c. De interpretatie en de betrouwbaarheid van de gegevens	34
3. Verwijzende notities	35
a. Vindplaatsen	35
b. Aanvullende bronnen	35
1. Gerelateerde bronnen	35
2. Toetsingsbronnen	37
c. Literatuur	37
1. Andere studies waarin het memoriaal wordt behandeld	37
2. Historische studies van belang voor een goed begrip van de historische situering van het parochiememoriaal	37
3. Administratief-juridische publikaties van belang voor een goed begrip van de concrete totstandkoming van het memoriaal	37
4. Historische studies waarin van parochiememorialen gebruik is gemaakt	38
4. Mogelijke gebruikswijzen van de memorialen in historisch onderzoek	38
a. Themata	38
b. Combinatie en verrijking van de informatie uit memorialen	38
Noten	39
Bijlage: Hoofdstuktitels in het Registrum Memorialis Parochiae (1867)	40
Afbeeldingen	41

1. Inleiding¹

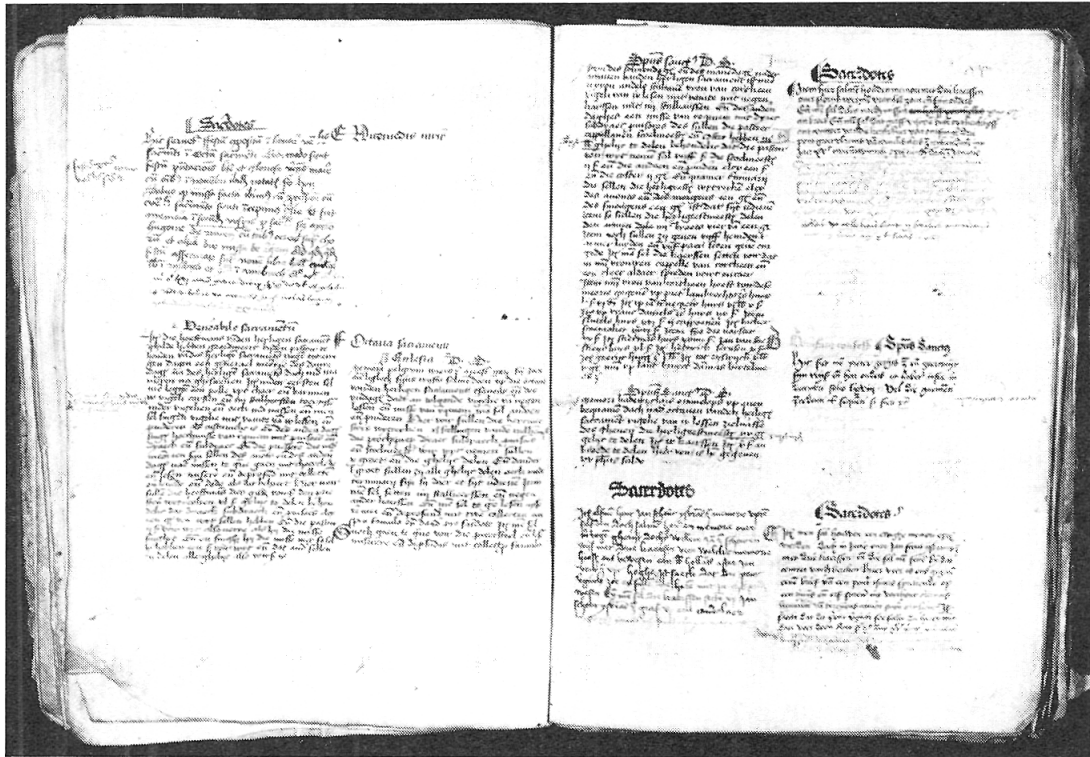
a. Een historische situering

Het *Registrum Memorialis Parochiae*, *Memoriale Parochiae*, *Liber Memoriale* of in het Nederlands parochiememoriaal of memoriaalboek is een geschrift waarin memorabele zaken en belangrijke cijfers betreffende een roomskatholieke parochie bondig dan wel uitvoerig door de parochiegeestelijken werden opgetekend. Een belangrijk onderdeel van een dergelijk boek of register is het kroniekachtige hoofdstuk waarin de ‘wederwaardigheden’ van de parochie werden beschreven.

Al naar gelang men de criteria ruimer of beperkter wenst te nemen, kent het memoriaal een lange of een relatief korte voorgeschiedenis. Voordat in de jaren zestig van de 19^e eeuw het parochiememoriaal binnen de Nederlandse kerkprovincie een officiële status kreeg, stelden geestelijken namelijk al eeuwenlang geschriften samen die qua inhoud en functie overeenkomsten vertonen. In dit commentaar wordt echter het memoriaal in strikte zin behandeld; dat wil zeggen het memoriaal in zijn 19e- en 20e-eeuwse verschijningsvorm. Omwille van de verklaring van de genese van deze bron en de signalering van eerdere verschijningsvormen is het niettemin van belang aandacht te besteden aan de ‘voorlopers’ van het parochiememoriaal.

Reeds in de middeleeuwen bestond binnen de katholieke kerk een ruim verbreide traditie van het optekenen van gegevens over de kerk en de ‘wereld’. Aanvankelijk kende men kloosterannalen en visitatieverslagen. Sedert het concilie van Trente (1563) bestond ook de verplichting – later ook door de *Codex* voorgeschreven – om registers (de *libri paroeciales*) bij te houden van dopen, vormsels, huwelijken en sterfgevallen.² Deze registers waren van groot belang voor een goede bepaling van de geloofstoestand binnen de kerk; de gegevens moesten jaarlijks aan de bisschop worden toegezonden. In de 17e eeuw werd aan deze serie *libri* nog het *Liber de Statu animarum* toegevoegd.³

Daarnaast werden er memorieboeken gebruikt. Dit waren boeken met lijsten van namen van overledenen of levenden die men tijdens gebed of mis wenste te gedenken. Zij waren in kloosters en kerken in gebruik. De memorieboeken kenden soms ook een breder doel en werden dan voorzien van kroniek-aantekeningen. Een voorbeeld is het memorieboek van het klooster Mariaschoot te Ommel.⁴ Hierin werden naast de namen van de overleden zusters belangrijke delen

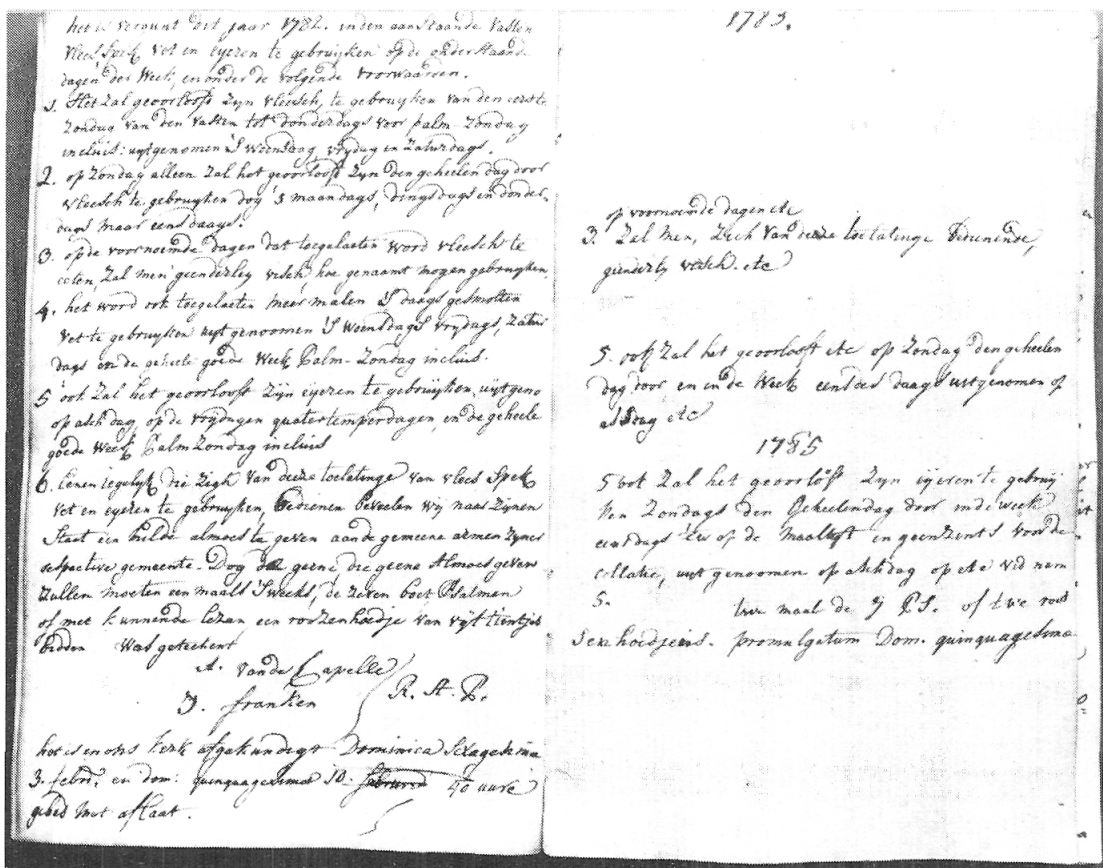
Afbeelding 1: Twee pagina's uit het *Liber Memoriarum Hagensis*, register met memories die voor overledenen dienden te worden gehouden (1440-1557). (Gemeentearchief Den Haag, archief Jacobusparochie, inv. nr. 7).

van de kloosterkroniek geschreven. Tenslotte werd sinds de 18e eeuw in de katholieke kerk het *Memoriale Rituum* gebruikt, een boek waarin de riten en de (parochiële) plechtigheden werden vermeld.

In de Noordelijke Nederlanden bestond in de 17e en 18e eeuw nog een ander type geschrift: de *litterae annuae*. Dit zijn de jaarlijkse verslagen van de priesters (veelal Jezuïeten) die de pastorale zorg in de staties waarnamen. Hierin maakten zij aantekeningen over de geloofstoestand, de aantallen dopelingen, bekeerlingen, huwelijken en overledenen, maar ook werden dagelijkse gebeurtenissen en ontwikkelingen beschreven.⁵ Zij dienden de verslagen ter informatie en controle naar de vice-superior van de Hollandse Zending te sturen.

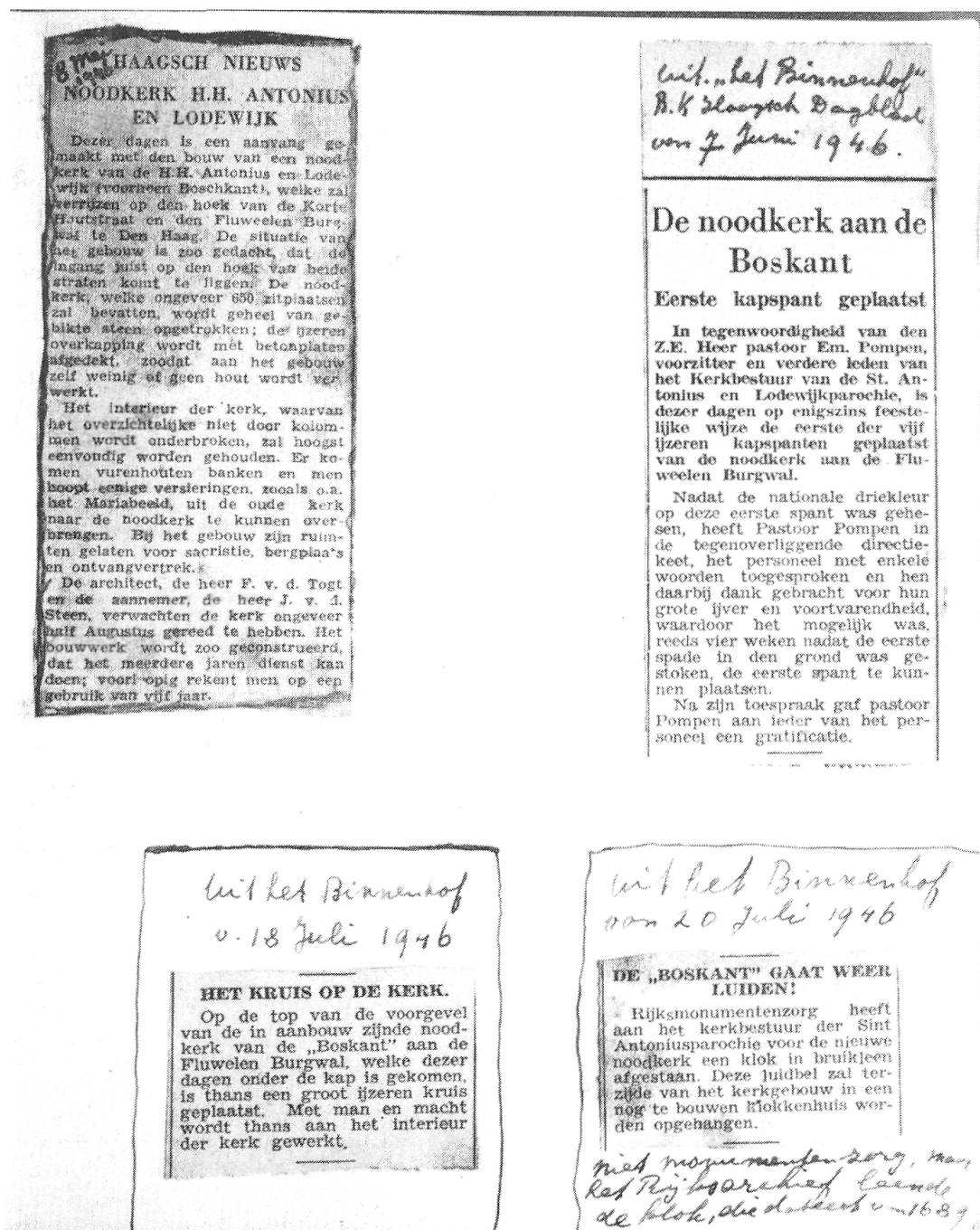
Een en ander wil niet zeggen dat dergelijke boeken *direct* aan het parochiememoriaal ten grondslag hebben gelegen, wèl hebben ze bijgedragen tot een administratieve traditie in de parochies waarbij steeds meer gegevens moesten worden vastgelegd. Vaak met als doel om hoger geplaatste geestelijken te informeren en controlemogelijkheden op de zielzorg te geven. In de Zuidelijke Nederlanden kende men sinds de 17e eeuw het jaarlijks bezoek van de deken aan de parochies en was het opstellen van een visitatierapport voorgeschreven.

Sedert die tijd komen de eerste door pastoors bijgehouden geschriften voor, die in globale opzet met de latere memorialen overeenkomen. In die tijd hebben ze nog een rudimentaire vorm. Het zijn min of meer parochieannalen: jaartallen met kanttekeningen betreffende uiteenlopende voorvallen. Uit de 18e eeuw zijn meer en omvangrijkere 'memorialen' of dagboeken overgeleverd. Een goed voorbeeld is het *Handboek* van pastoor Vandendorpe dat hij na zijn aanstelling in het dorp Nieuwkerke schreef. Het is een soort dorpskroniek aangevuld met passages over zijn verblijf, zijn inkomen, parochie-aangelegenheden, broederschappen etc.⁶ Aangezien een pastoor veelal behoorde tot de weinige geleterde personen op het platteland of in een dorp, is het niet onwaarschijnlijk dat hij soms de onuitgesproken verplichting zal hebben gevoeld, om zich als lokale chroniqueur op te werpen. Pastoor Van Postel uit Venlo liet zich in dit opzicht met een uitgebreide kroniek over de jaren 1781-1798 evenmin onbetuigd.⁷

Afbeelding 2: Aantekenboekje van de parochie van de HH. Antonius en Lodewijk in Den Haag; twee pagina's met aantekeningen over de vastengebruiken over de jaren 1782-1785. (Gemeentearchief Den Haag, archief HH. Antonius en Lodewijk, inv. nr. 6).

In de eerste helft van de 19e eeuw trad er allengs een verandering op. De beperkte geschriften en aantekenboekjes⁸ ontwikkelden zich tot min of meer systematisch opgezette boekwerken. Naarmate de 19e eeuw vorderde werd het kroniekmatige onderdeel qua omvang en inhoud steeds belangrijker. Een fraai voorbeeld is het *Verhaal van de Oprigting van de Roomsche Katholieke Gemeente St. Willebrord op den 29 July 1841, Met eenige Bijzonderheden van deze Gemeente*. Pastoor A.J. Kroes was begonnen met een beschrijving van de oprichting van zijn parochie en hield vervolgens gedurende zijn veertigjarig pastoraat een uitvoerige jaarlijkse kroniek bij.⁹ Voor de op-tekening van de verschillende gegevens maakte hij gebruik van een zelfstandig geschrift met een eigen indeling. In een enkel geval nam een pastoor nog zijn toevlucht tot het doopregister. De marge van dit register, waarin de dopelingen chronologisch per jaar moesten worden inge-schreven, achtte de pastoor van Nuland geschikt om kroniekachtige aantekeningen te plaat-sen.¹⁰

Afbeelding 3: Memoriaal van de Haagse parochie HH. Antonius en Lodewijk: allengs wordt geschreven tekst vervangen door kranteknipsels e.d. (Gemeentearchief Den Haag, archief HH. Antonius en Lodewijk, inv. nr. 5).

In het tweede kwart van de 19e eeuw werden de ‘memoriegeschriften’ door de geestelijkheid steeds meer als een algemeen boek voor de parochie beschouwd. Om het gebruik te verbeteren en te reguleren zou een voorgeschreven vorm van een dergelijk geschrift wenselijk zijn. Mogelijk – expliciete verwijzingen zijn tot op heden niet gevonden – hebben dergelijke overwegingen ten grondslag gelegen aan het op het provinciaal concilie van 1865 vastgelegde voorschrift omtrent parochiememorialen. Een en ander hangt ook samen met het toenmalige proces van nadere structurering van de katholieke kerk in Nederland. In dit kader wenste de kerk over steeds meer vastgestelde gegevens te beschikken. *Controle op de zielzorg en het parochieleven, met behulp van de dekens en hun visitaties, kon hierdoor worden versterkt.*

De feitelijke institutie van het parochiememoriaal vond uiteindelijk op het (Nederlandse) provinciaal concilie van 1865 en de diocesane synoden van 1867 plaats. Door de van boven af opgelegde verplichting om over een dergelijke geschrift te beschikken, hoopte het episcopaat dat het ook overal zou worden bijgehouden. Gedurende een eeuw is dat inderdaad bij de meeste pastoors min of meer het geval geweest. Uniformiteit heeft er niet bestaan, aangezien de invulling van het memoriaal sterk afhankelijk was van de (historische) interesse en nauwgezetheid van de pastoor.

Thans worden weliswaar nog steeds memorialen samengesteld, maar men moet constateren dat het bijhouden daarvan in zijn algemeenheid zeer sterk is afgenomen. De jaren zestig van de twintigste eeuw betekenden in deze een algemeen keerpunt. De met een kroontjespen geschreven uitgebreide en regelmatige notities maakten – via de vulpen – plaats voor met de balpen opgestelde korte en incidentele stukjes. De pastoors namen niet meer rustig de tijd voor het bijhouden van het boek. Vaak wensten ze er ook geen tijd aan te besteden. Het belang ervan was ondertussen sterk afgenomen. Vanwege de ‘democratisering’ van de parochiebesturen namen de parochieblaadjes een grote vlucht. Deze gingen naast de notulen van de parochiebesturen voor de vastlegging van de parochiegegevens een belangrijke functie vervullen. De memoriaalaantekeningen werden sinds de jaren zestig steeds korter en slordiger. Slechts de belangrijkste gebeurtenissen – meestal ook in de lokale krant verslagen – werden opgemerkt. Meer en meer werden de memorialen gevuld met knipsels uit kranten, circulaire van de parochie, prentjes, foto’s, uitnodigingen etc, totdat bijna helemaal geen geschreven of getypte aantekeningen werden gemaakt. De volgende stap was dat de diverse stukken niet meer werden ingeplakt, maar – vaak zonder adequate datering – los werden ingelegd.

Naar aanleiding van deze ontwikkeling is het bijhouden van het memoriaal een aantal jaren geleden bij het aartsbisdom Utrecht aan de orde geweest. Het bijhouden werd in deze moderne tijd niet meer noodzakelijk geacht en de keuze van voortzetting moest aan de pastoor worden overgelaten. Het bisdom ’s-Hertogenbosch hecht meer waarde aan het voortdurend gebruik van het memoriaal. De archivaris van het bisdom heeft een schrijven doen uitgaan met enige richtlijnen omtrent het beheer van het parochiearchief. Hierin wees hij nadrukkelijk op het goed en systematisch bijhouden van het parochiememoriaal.¹¹ Wanneer een pastoor aldaar de vraag zou stellen wat precies nog moet worden vastgelegd, krijgt hij het advies ‘de belangrijkste zaken van de parochie’ (de ‘res memorabiles’) te noteren. Een aanpassing van het oude voorschrift aan de moderne praktijk. Wat vroeger onder aparte hoofdstukken in het memoriaal moest worden vastgelegd omdat het anders niet werd genoteerd, wordt momenteel vaak al op een andere wijze geadministreerd. De misfundaties moeten bijvoorbeeld door het bisdom voortaan worden goedgekeurd; dit geldt ook voor de jaarlijkse rekening en de honoraria. De aantallen parochianen zijn betrouwbaarder op andere wijzen te verkrijgen en weldoeners zijn er haast niet meer; de *circumscriptio* (parochiegrens) is nog niet zo lang geleden geheel opnieuw door het bisdom vastgelegd en de *monumenta* (de waardevolle gebouwen en voorwerpen) zijn geheel beschreven. Daarmee is de waarde van het hedendaagse memoriaal vrijwel geheel teruggebracht tot het onderdeel *res memorabiles*: de persoonlijke (en daarmee overigens ook subjectieve) visie van de pastoor op de gang van zaken.

b. Een visuele kennismaking

De parochiememorialen die vóór de vaststelling in 1867 van de nadere rubricering werden bijgehouden, kenden geen specifieke vorm. Er bestonden nog geen kerkelijke voorschriften. Het was afhankelijk van het feit of de pastoor een dergelijk geschrift wenste bij te houden; en zo ja, of hij veel gegevens (dan moest het een groot boek worden) of slechts enkele kroniekmatige aantekeningen wilde opnemen. Aanvankelijk was meestal het laatste het geval. Een en ander werd dan opgetekend in een al of niet met harde kaft gebonden schrift of boek, veelal op quarto-formaat of kleiner. Omdat er meestal alleen sprake was van een kroniek, kenden die memoria-

len geen rubrieksindeling. Eenmaal op deze wijze aangelegd, bleven pastoors binnen een parochie ook in later tijd deze vrije materiële vormen aanhouden.

Vanaf 1867 bestond er voor parochiememorialen een vaste voorgeschreven rubricering (zie afbeelding 6). Ten aanzien van de vorm heeft het episcopaat echter geen richtlijnen willen geven. In de bisdommen Haarlem en Utrecht werd meestal een groot, zwaar en dik boek in folio-

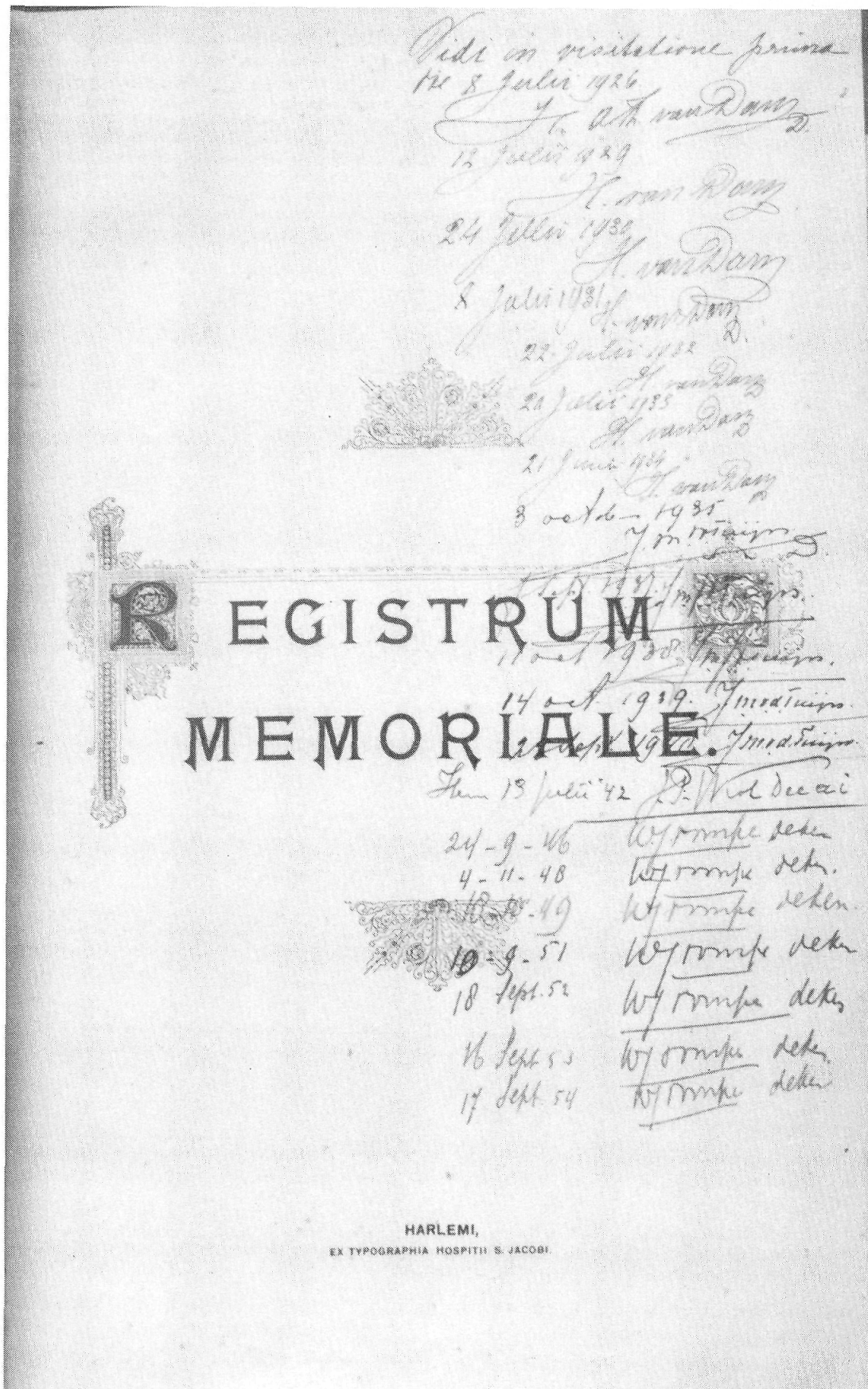
HOOFDSTUK VII.

Numerus parochianorum et communicantium, quoties generalis animarum recensio facta est. Annus quoque numerus baptizatorum, illegitime natorum, neocommunicantium, matrimonio junctorum, et mortuorum, atque numerus sacrarum specierum, quae per annum distributae sunt.

	Parochianen.	Communi- canten.	Gedoopten.		Aangenomen.	Huwelijken.	Overledenen.	Getal kleine Hostien.	
			Echten.	Oncchten.					
1867	—	2360.	143	10	60.	23	49	18800	f°
1868	—	2337	123	13.	62	29	51	18900	
1869	—	2510	146	7.	53.	24	53.	18900	
1870	—	2406	126	11.	71	27.	72.	21300	
1871	—	2498	131	10.	68	36.	86.	19800.	
1872	—	2570	170	8.	76.	27.	4.	22300	

Afbeelding 4: Voorbedrukte pagina van memoriaalhoofdstuk 7 ('numerus parochianorum et communicantium') om de aantallen parochianen etc. in te vullen. (Gemeentearchief Den Haag, archief Jacobusparochie, inv. nr. 43).

Afbeelding 5: Titelblad van het memoriaal van de parochie H. Gerardus Majella in Den Haag, voorzien van gedrukt neogotisch penwerk; over de periode 1926-1954 heeft de deken het boek vrijwel jaarlijks gecontroleerd en voor gezien getekend.

Afbeelding 6: Inhoudsopgave van het memoriaal van de parochie H. Gerardus Majella in Den Haag. Het betreft hier de minder vaak voorkomende variant met 10 hoofdstukken (hfst. 4 is extra toegevoegd).

INDEX

REGISTRI MEMORIALIS.

JUXTA SYN. DIOEC. CAP. XXXIV.

- I. Fundatio, antiquitas, traditiones, circumscriptio et monumenta parochiae.
- II. Dona et nomina benefactorum.
- III. Nomina Pastorum et Vicariorum.
- IV. Imagines Pastorum et Vicariorum.
- V. Fundationes Missarum.
- VI. Annuus fundationum computus.
- VII. Bullae privilegiorum et institutionum.
- VIII. Numerus parochianorum et communicantium etc.
- IX. Summa totalis annua fabricae redituum.
- X. Res omnes memorabiles, quae in parochia eveniunt.

Afbeelding 7: Geschreven Nederlandstalige inhoudsopgave van het parochiememoriaal (1856-1907) van de R.K. parochie van Houten. (Rijksarchief in Utrecht, archief parochie Houten, inv. nr. 6).

I.	<p><u>Eerste hoofdstuk. F.º 1.</u> <u>Fundatie, oudheid, gedeelte der Parochie</u></p>
II	<p>Tweede hoofdstuk F.º 5. <u>Namen der Weldeunders, die ge- "wekenheit aan de Parochie hebben gegeven.</u></p>
III	<p>Derde hoofdstuk F.º 11. <u>Namen der Pastoren, Kapellanen der de Parochie hebben bediend, aldaar overleden, of naar Elders verhuiskden.</u></p>
IV	<p>Vierde hoofdstuk F.º 23. <u>Fundatie voor de St. deuskerk met approbatie der hooglerwaardige overheid, omsettingen Oet goederen waart zij uit profleüen.</u></p>
V.	<p><u>Vijfde hoofdstuk F.º 28. Jaarlysche rekening der Par- ochie, en namen der gemien, onder wie zij voldaan zijn</u></p>
VI.	<p><u>Zesde hoofdstuk. F.º 32. Bullen of brieven der verbon- afluteni Geprivilegieerd Altaar; Godsdiingende ver- eenigingen, als ook bewyzen van Echtheid' der reli- "quien.</u></p>
VII	<p><u>Zevende hoofdstuk. F.º 47. Getal der Zielen, Communi- canten, getal der jaarlysche goddoepelen, der onrecht benden eerste Communieanten, der getrouwenden, overledenen, en getal der gebruikt wordende Heilige hostien</u></p>
VIII	<p><u>Achtste hoofdstuk F.º 72. Lommen der inkomsten ten bete van de kerk, Den Pastor, Den Cappellaan. wny</u></p>
IX	<p>• <u>Negende hoofdstuk F.º 86.</u> <u>Commissie tot het het aandachtigheid waardig, die in de Parochie overge- "en vallen zijn, Ten als Conseralen der kerk, kerkhof, school bijeen des Bisdoms, der denonoi, Hejse Tubel, als ook ver- ordeningen die door de Hoogte overheid word voorgest</u></p>

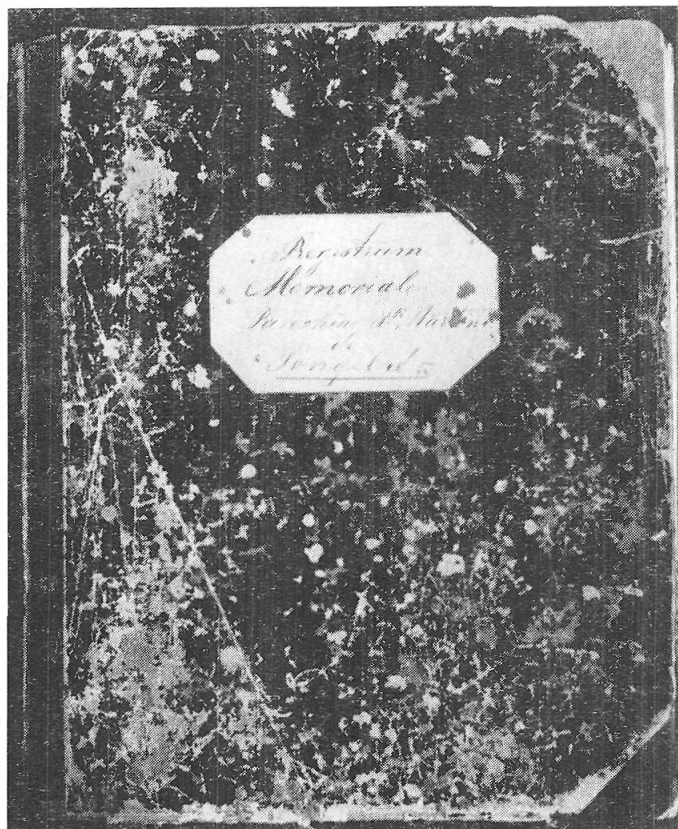
formaat gebruikt. Dit boek was gebonden in (half)leer en/of linnen, voorzien van een rug- en een voorplaatschildje met de (verkorte) titel: *Registrum Memoriale* of iets dergelijks. Het titelblad bevat de volledige benaming van het boek, waarbij de beginletter en andere tekstdelen soms zijn uitgevoerd in gedrukt neogotisch penwerk naar analogie van de middeleeuwse handschriften. Ter structurering van de vele gegevens werd zoals gezegd een vaste rubrieksindeling voorgeschreven. Deze werd in het Latijn (conform het synodaal verslag) of, in het Nederlands vertaald in de inhoudsopgave weergegeven. Na de inhoudsopgave bestaan de onderscheiden 9 of 10 rubrieken elk uit een flink aantal lege dubbelvellen, in kolommen onderverdeeld, waarin de gegevens moeten worden opgetekend. Uitgezonderd rubriek 9 die, wegens het uitgeschreven karakter van de aantekeningen, van een gewone liniëring is voorzien (zie afbeelding 11). Soms is het begin van de hoofdstukken met strookjes (klavieren) aangegeven. De rubrieksindeling is als volgt:

- 1 *Fundatio, Antiquitas, Traditiones, Circumscriptio et Monumenta Parochiae* [= oprichting, geschiedenis, overleveringen, parochiegrens en parochiegebouwen].
Dit hoofdstuk behandelt de geschiedenis van de parochie; met opgave en/of afschriften van de (belangrijkste) bronnen. In de kolom 'opmerkingen' staan vaak interessante zaken.
- 2 *Dona et Nomina Benefactorum* [= giften en namen van de weldoeners].
Dit hoofdstuk bevat een opgave van de schenkingen, collecten etc. Rubrieksmatig staan vermeld: de datum, de namen van de weldoeners, de omschrijving van de schenkingen en opmerkingen (zie afbeelding 15).
- 3 *Nomina Pastorum et Vicariorum* [= namen van pastoors en vicarissen].
Dit is een overzicht met de namen en de data van geboorte, wijding, benoeming in en vertrek uit de parochie van de pastoors, kapelaans, en assistenten (zie afbeelding 16).
– *Imagines Pastorum et Vicariorum* [= afbeeldingen van pastoors en vicarissen].
Dit hoofdstuk met afbeeldingen van de geestelijken is soms opgenomen; dan als caput 4 opgevoerd zodat de volgende nummers telkens één verspringen.
- 4 *Fundationes Missarum* [= fundaties van missen].
Dit hoofdstuk bevat een opsomming van de missen en jaargetijden alsmede door en voor wie ze zijn gesticht, voor hoe lang en waaruit het fonds bestaat.
- 5 *Annuus Fundationum Computus* [= jaarberekening van de fundaties].
Dit is de jaarlijkse totale berekening van de opbrengst van de stichtingen.
- 6 *Bullae Privilegiorum et Institutionum* [= privilegebrieven en oprichtingsoorkonden].
Dit is een soort inventaris van de belangrijkste privileges die van hogerhand aan de parochie zijn geschonken; verder aflaatverleningen, misprivileges, relikwie-oorkonden, wijdingen etc. (zie afbeelding 19).
- 7 *Numerus Parochianorum et Communicantium* [= aantal parochianen en communicanten].
Deze rubriek bevat een opgave van de jaarlijkse aantallen dopen, huwelijken, overledenen, bekeringen, hosties; vaak met nadere specificaties (zie afbeelding 4 en 17).
- 8 *Summa Totalis Annuæ Fabricæ Redituum* [= totale jaarrekening van de inkomsten van de kerkfabriek].
Dit is een opgave van de jaarlijkse inkomsten en uitgaven van de kerkfabriek; waaronder de honoraria van de geestelijken.
- 9 *Res Omnes Memorabiles, quæ in Parochiæ eveniunt* [= alle gedenkwaardige zaken, die in de parochie zijn voorgevallen].
Dit is de door de pastoor bij te houden kroniek van de parochie (zie afbeelding 12).

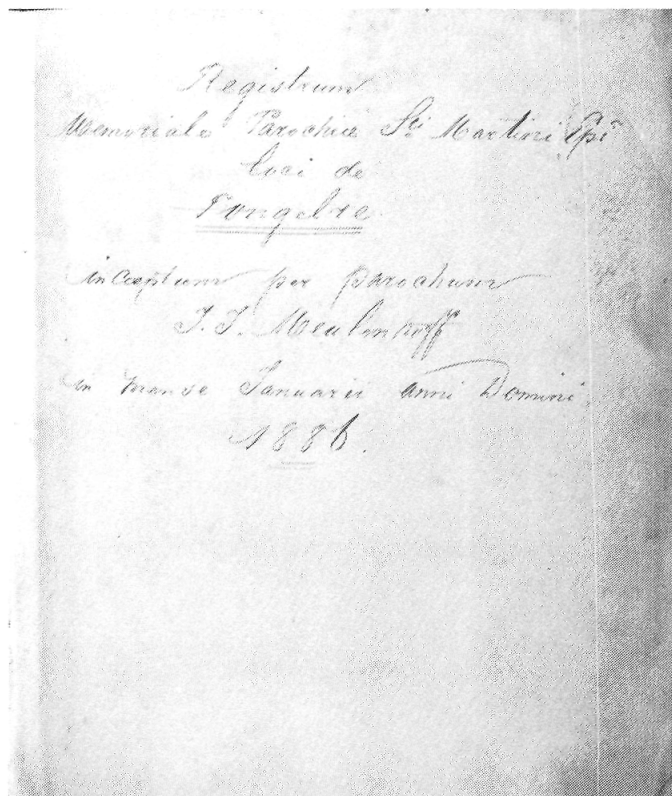
De memorialen volgens deze opzet werden in de bisdommen Haarlem en Utrecht vaak geleverd door de Haarlemse drukkerij Hospitium St. Jacobus. In andere bisdommen zoals dat van 's-Hertogenbosch vindt men nogal eens andere formaten toegepast; quarto of vierkant 20 x 20 cm,¹² blanco of gelinieerd, oblong of staand of een soort schoolschrift met harde kaft. Boekbinderij A. Mosmans in Den Bosch was aldaar regelmatig leverancier. Het is evenwel ondoenlijk om een algemene typologie te geven. De parochiearchieven bevatten telkens weer memorialen van een afwijkende vorm en samenstelling. Het blijkt bovendien dat hoewel een vaste indeling werd voorgeschreven, er in de praktijk veel memorialen als simpel schoolschrift zijn uitgevoerd, waarbij gegevens door elkaar werden opgetekend. De komst van een nieuwe pastoor kon daarin verandering brengen. Pastoor Jos van Vlokhoven verving bij zijn aankomst in de Martinusparochie van Tongelre (Eindhoven) in 1900 het flodderige kwartoschriftje (zie afbeelding 8) van zijn voorganger vrijwel direct door het gangbare kloeke foliodeel.¹³

Ondanks de ruime rubriekenindeling kon het voorkomen dat een bijzonder nauwgezet pas-

Afbeelding 8: Omslag van het memoriaal in klein formaat van de St. Martinusparochie in Tongelre. (Archief bisdom 's-Hertogenbosch, archief Martinusparochie, doos IV)

Afbeelding 9: Geschreven titelblad van het memoriaal van de St. Martinusparochie in Tongelre, aangelegd in 1856. (Archief bisdom 's-Hertogenbosch, archief Martinusparochie, doos IV)

toor voor zijn aantekeningen onvoldoende specificatie vond. Pastoor Ter Horst van Schalkwijk voegde niet minder dan zes extra rubrieken aan de voorgeschreven indeling toe.¹⁴

Hoewel de titels van de rubrieken meestal in het Latijn vermeld staan, zijn memorialen voor het overgrote deel geheel in de Nederlandse taal gesteld, met uitzondering van overgenomen oude oorkonden en kerkelijke decreten etc. welke meestal wel in het Latijn zijn geschreven.

2 Administratieve ontstaansgeschiedenis van het parochie-memoriaal

a. De formele grondslag

De algemene kerkelijke wetgeving vastgelegd in de *Codex Juris Canonici* bevat geen bepaling ten aanzien van het verplicht bijhouden van een parochiememoriaal. Canon 470 paragraaf 1 schrijft echter precies voor wat wèl bijgehouden moet worden: de doop-, vorm-, trouw-, en begraafregisters.¹⁵ Vóór het midden van de 19e eeuw kende men in Nederland geen bepalingen omtrent het bijhouden van het parochiememoriaal. Voor een verklaring van de snelle opkomst van het parochiememoriaal en van de daaropvolgende officiële instelling, is het noodzakelijk weer wat in de tijd terug te gaan.

De gelijkberechtiging van het katholieke geloof in Nederland sedert 1796 vroeg om een versterking en uniformering van de roomskatholieke bestuurlijke en administratieve elementen. Dit ‘missiegebied’ dat gedurende meer dan twee eeuwen vanuit Rome was bestuurd, kende slechts een beperkte geestelijke zorg en een weinig hechte kerkelijke structuur. Binnen de staties werd weliswaar de zielzorg zo goed en zo kwaad mogelijk verzorgd, maar vanwege de ingeslopen ‘vrijheden’ in de geloofstoestand wenste de top in de kerkelijke hiërarchie het geestelijk leven in de vrij autonome staties strakker in de hand te houden en te controleren. De prelaten wilden inzicht krijgen in het religieuze leven binnen de staties of parochies en in de verhouding van deze eenheden tot de andere lagen van de katholieke kerk. De behoefte aan het bijhouden van gegevens en aan gebundelde informatie nam hiermee toe. De pastoor werd steeds meer ingeschakeld bij het verstrekken van informatie. Als hoofd en ‘archivaris’ van zijn parochie was hij reeds lang de aangewezen persoon om gegevens te verschaffen over de religieuze praktijk, de ambtsbediening, de inkomsten c.q. vicarieën en de toestand van de gebouwen.¹⁶ Het is dan begrijpelijk dat men vanuit een oogpunt van overzichtelijk en eenduidig gegevensbeheer algemene richtlijnen wenste te geven. De gebruikelijke registers voor de institutionele gegevens waren hiervoor niet voldoende, bovendien was het *Liber de Statu animarum* nooit echt aangeslagen. Daarom moest een nieuw boek, het *Registrum Memoriale Parochiae*, in die behoefte gaan voorzien.

In dit verband mag ook worden gewezen op de relatie met de emancipatie van de Nederlandse katholieken. Het groeiende historische bewustzijn onder katholieken, met name onder pastoors, heeft namelijk ook een bijdrage in de ontwikkeling van de memorialen geleverd. In de eerste helft van de 19^e eeuw hebben veel katholieke geestelijken zich bezig gehouden met het op schrift stellen van het ‘roemrijke’ verleden. De vroeg 19^e-eeuwse memoriaalboeken zijn nogal eens uit een bundeling van geschiedkundige gegevens ontstaan. Een tot de vroegste tijden teruggaande geschiedenis van parochie of nederzetting is dan ook in de meeste memorialen aan te treffen.

De nadere structurering van de nieuwe katholieke organisatie kwam vooral tot uiting in de vele reglementen die sedert het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 voor kerk- en armbesturen waren opgesteld. In het bijzonder moet hier gewezen worden op de vele decreten met betrekking tot de vastlegging van en een controle op de zielzorg. Vanuit de zielzorgtraditie van de Jezuïeten was de provinciaal van deze orde bij de samenstelling van deze reglementen en decreten sterk betrokken. Het belang dat de Jezuïeten van ouds hechtten aan de beschrijving van het geloofsleven in de staties heeft mogelijk hierbij en bij de institutionalisering van het parochiememoriaal meegespeeld. Nadat de staties in parochies waren omgezet, werden de bisdommen in dekenaten onderverdeeld. Hierdoor ontstond een bestuurlijke tussenlaag, die tevens controlebevoegdheid kreeg. Daartoe was eveneens een goede informatievoorziening noodzakelijk.

In 1865, twaalf jaar na het herstel van de hiërarchie, gaf de paus machtiging tot het houden van een provinciaal concilie van de Nederlandse kerkprovincie. Dit betekende min of meer de afronding van de kerkelijke organisatie. Op dit concilie kwam ook de informatievoorziening

op parochieniveau aan de orde. Tijdens de vergaderingen werd duidelijk gesteld, dat in de pastorie behalve de bekende registers en andere voorgeschreven boeken, ook het 'zeer nuttige en noodzakelijke register dat men gewoon is parochiememoriaal te noemen' aanwezig zou moeten zijn.¹⁷ Een boek dat, zo stelde men, toen reeds door enkele pastoors nauwgezet werd bijgehouden. Uit deze opmerkingen kan men opmaken, dat dit gebruik op deze wijze nog niet zo heel lang bestond en ook de naam nog maar kort in zwang was. De verbreiding lijkt op dat moment nog beperkt te zijn. Maar onmiskenbaar was het voorschrift een institutionalisering van een bestaande praktijk. Een en ander valt anders maar moeilijk te rijmen met het rescript van 9 januari 1864 van de aartsbisschop aan de pastoors met de mededeling een algemene beschikking 'in het Registrum Memoriale Parochie te insereren', iets wat de aanwezigheid van memorialen veronderstelt. Het memoriaal van de parochie Houten (Ut.) uit 1856, dat vrijwel geheel volgens de voorgeschreven indeling werd opgezet, is daarvan een vroeg voorbeeld.¹⁸

Door het concilie van 1865 werd dus voortaan expressis verbis het bijhouden, althans de aanwezigheid van een *Registrum Memorialis Parochiae* in de pastorie, voorgeschreven. Een expliciete schrijfverplichting was het niet; wel werd het memoriaal later op één lijn met de doop-, trouw- en begraafregisters gesteld, waaruit de verplichting zou kunnen worden opgemaakt. In paragraaf 1 van canon 470 van de codex staat immers dat de pastoor alle boeken die in het eigen bisdom zijn voorgeschreven, moet bijhouden en zorgvuldig bewaren.¹⁹ Twee jaar later, in 1867, vond het provinciaal besluit zijn weerslag in de diocesane synoden die in de afzonderlijke bisdommen werden gehouden en waarin op een min of meer uniforme wijze nader werd omschreven wat in negen onderscheiden hoofdstukken in het parochiememoriaal diende te worden opgenomen.

Memoriaal-Register

DER

PAROCHIE

VAN DEN

II. JACOBUS (DEN MEERDERE)

TE

's Gravenhage.

Aangelegd volgens voorschrift der Diocesaan-Synode
van 1867.

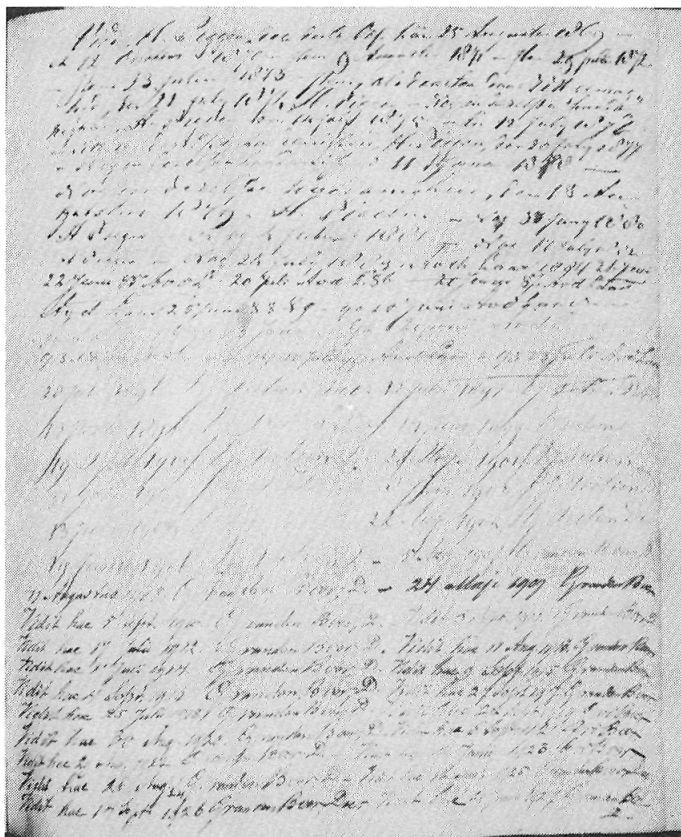
Afbeelding 10: Gedrukt titelblad van het memoriaal (1857-1979) van de Haagse St. Jacobusparochie. (Gemeentearchief Den Haag, archief Jacobusparochie, inv. nr. 43).

De verkorte omschrijvingen, zoals die in de memorialen als hoofdstuktitels werden opgevoerd, zijn hiervoor reeds op pagina 29 weergegeven. De volledige synodale beschrijving van de onderscheiden capita zijn hierna in de bijlage opgenomen.²⁰

Een voorbeeld van de invloed van de nieuwe diocesane instructies toont het memoriaal van de Sint Petrus-Bandenparochie te Gilze. De pastoor was daar reeds in 1842 begonnen met het aanleggen van een boek met *Aanteekeningen van de voornaamste circulaire van het Bisdom van Breda ... als ook van eenige voornamen beslissingen van Z. D. H. W. den Bisschop van Breda in betrekking tot de kerk en pastorij te Gilze genomen*. Na 1864 is de tekst enige tijd niet bijgehouden, totdat het boek van 1869 tot 1974 werd vervolgd in een nieuwe opzet als *Memoriale Parochiae*.²¹

b. De uitvoeringsbesluiten en -procedures

Zoals hierboven gesteld, zijn na het besluit op de provinciale synode in 1865 de uitwerking van de opzet en de invoering van de parochiememorialen naar de diocesane synoden van 1867 doorgeschoven. Van de inhoud van deze laatste synoden werden vervolgens per bisdom alle pastoors op de hoogte gesteld. Die bepalingen dienden zij verder na te leven. Ten aanzien van de uitvoering van het geschrift werden geen specifieke eisen gesteld. Verdere procedures waren er niet aan verbonden, behoudens eventueel de jaarlijkse controle van de parochieboeken door de deken. Hij kreeg de boeken ter lezing voorgelegd, waarna hij ze diende te dateren en te ondertekenen. Hoewel een jaarlijkse controle van de parochieboeken door de deken was voorgeschreven, vond dit wat de memorialen betreft niet vaak plaats. De parochiememorialen waren immers relatief moderne parochieregisters, die men niet gewend was te controleren. Dit werd nog versterkt doordat de deken de memorialen bij hun visitaties niet vaak in het parochiearchief in de kluis aantreffen. Uit praktische overwegingen hield de pastoor het boek op zijn kamer of in zijn bureaulade. Het eerder genoemde memoriaal van Tongelre uit 1886 werd bijvoorbeeld pas in 1929 voor het eerst door de deken gezien (tot 1963). Indien de controle plaats vond, dan blijkt de frequentie daarvan in de loop van de 20e eeuw evenzeer af te nemen als de schrijfactiviteiten van de pastoors. De dekenale controle is in de jaren zestig praktisch opgehouden te bestaan.

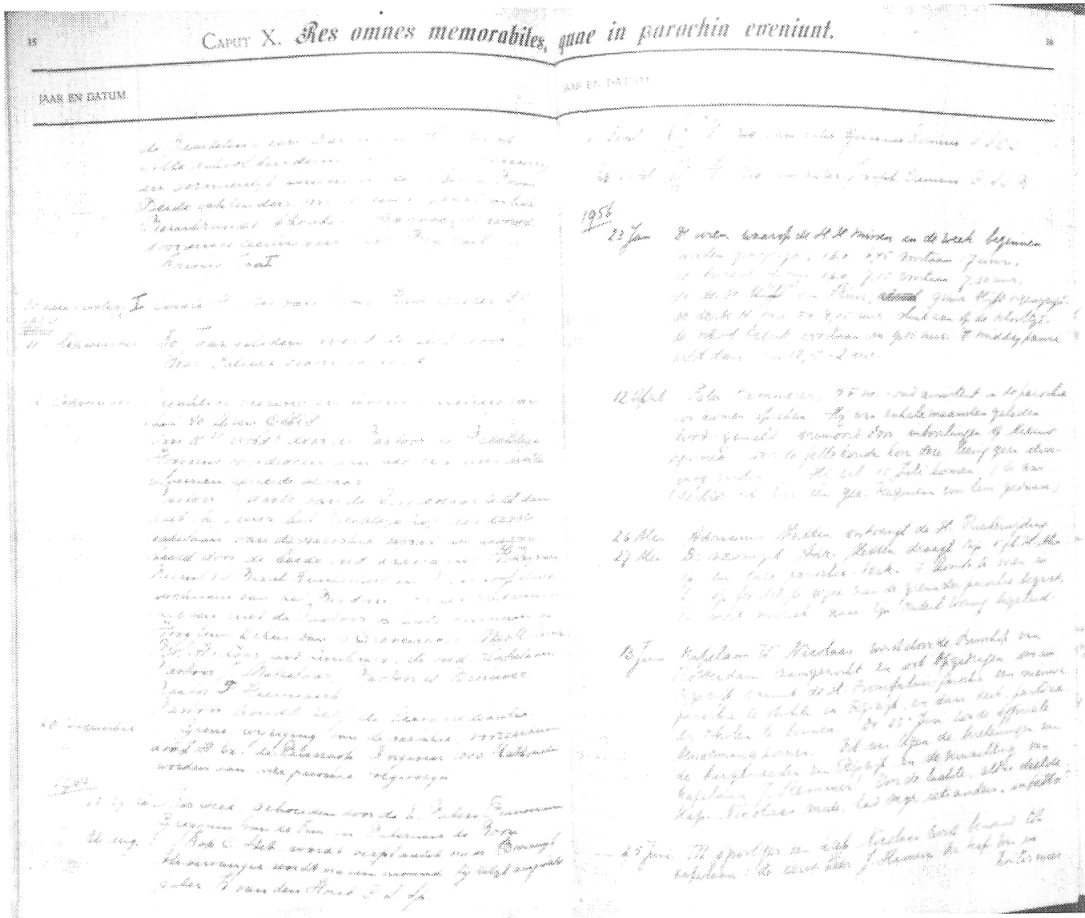
Afbeelding 11: Pagina in het memoriaal van de St. Lambertusparochie in Maren-Kessel met de jaarlijkse aantekeningen van de deken die het memoriaal heeft gezien en akkoord bevonden. (Archief bisdom 's-Hertogenbosch, archief Lambertusparochie, doos 1).

e. De interpretatie en de betrouwbaarheid van de gegevens

Als bron is het parochiememoriaal niet zonder problemen. De betrouwbaarheid hangt van een aantal factoren af. In de eerste plaats moet de pastoor, de samensteller van het memoriaal, worden genoemd. De juistheid van de opgenomen gegevens hangt voor een groot deel af van zijn nauwkeurigheid en acribie. Daarmee hangt samen de volledigheid waarmee hij zijn werk verrichtte. Hield hij alles goed bij of had hij alleen maar aandacht voor bepaalde aspecten van de parochie? Dit brengt ons op het probleem van het perspectief waaruit werd geschreven. De een is een goed en nauwkeurig waarnemer, de ander is dat, al of niet opzettelijk, minder. Terwijl de een redelijk objectief is, is de ander dat geheel niet. Derhalve geeft elk individu zijn eigen interpretatie van de werkelijkheid, iets wat met name speelt bij de parochiekroniek. De ene pastoor beschouwt het memoriaal meer als een soort privédagboek, terwijl de ander het ziet als een min of meer openbaar document, waardoor hij zijn bewoordingen geheel anders kiest. Worden conflicten geheel verzwegen (met als achtergrond dat het beter zou zijn als bij de visitatie de deken er niets over zou lezen), of worden de problemen uitvoerig (en eenzijdig?) uit de doeken gedaan.

Hoe precies een memoriaal ook werd bijgehouden, de kroniek werd meestal eens in de zoveel dagen aangevuld. Uit het geheugen diende dan het verhaal te worden naverteld, hetgeen de feitelijkheid en de chronologie ongunstig kan beïnvloeden. Aan de penvoering en/of soort en kleur van de inkt is het 'opsparen' soms te bemerken. Uit ervaring is gebleken dat met name aantallen of schattingen (van bijvoorbeeld deelnemers aan bepaalde activiteiten) eerder te hoog dan te laag zijn opgegeven.

Een ander probleem is de betrouwbaarheid van gegevens die aan het memoriaal ten grondslag hebben gelegen. In het bijzonder de informatie die de pastoor als 'geschiedschrijver' over het verre verleden van de parochie voor zijn kroniek (de 'res memorabiles') heeft gebruikt. Bij de aanleg van het memoriaal ging menige geestelijke terug tot in de vroege middeleeuwen.

Abbeelding 12: Dubbele pagina uit hoofdstuk 10 van het memoriaal van de parochie H. Gerardus Majella in Den Haag, met de *res memorabiles* van 30 augustus 1954 tot 25 juni 1955.

Oude bronnen en geschriften werden daarbij vaak uitvoerig geciteerd, terwijl zijn bronnenkritiek nogal eens matig was. Wanneer in de loop der jaren de betreffende originele bronnen zijn verdwenen is daarmee het memoriaal echter wel de enige vindplaats geworden!

Voor de overige capita is met het nodige voorbehoud te stellen dat naarmate de gegevens feitelijker (minder verhalend) worden, de betrouwbaarheid van de informatie toeneemt. Niettemin moet men beducht blijven voor (al of niet opzettelijke) vervormingen en fouten.

3. Verwijzende notities

a. Vindplaatsen

Het parochiememoriaal diende volgens de bepalingen van de diocesane synoden van 1867 te zamen met de overige parochieregisters en papieren in de archiefruimte van de pastorie te berusten. Daar zullen ze in veel gevallen nog steeds te vinden zijn. De beste methode om daar achter te komen is navraag te doen bij de betreffende pastoor. Hij kan zeggen waar het memoriaal zich bevindt. De adressen zijn gemakkelijk te vinden in de jaarlijkse *Piusalmanak*. Maar niet alleen daar zullen memorialen moeten worden gezocht. Wanneer een parochie wordt opgeheven, komt het archief soms bij het archief van het bisdom terecht. Dit komt ook wel eens voor wanneer een pastoor het oude archief niet meer goed kan bergen en het in bewaring geeft bij de bisdomarchivaris. Dan zal men zich tot hem moeten wenden. Het komt dan echter regelmatig voor dat juist het memoriaal van de archiefoverdracht wordt uitgezonderd. Dit heeft te maken met het feit dat het memoriaal een lange periode beslaat, en de pastoor een gemakkelijk overzicht met veel informatie biedt. Bovendien is het oude register soms nog in gebruik. In de derde plaats wordt vanwege de eigen aantekeningen het memoriaal door sommige pastoors min of meer als een persoonlijk (dag-)boek beschouwd. Sinds enige jaren worden echter, meestal in samenwerking met de bisdomarchivarissen, afspraken gemaakt over de acquisitie van parochie-archieven door gemeentelijke archiefdiensten, en eventueel Rijksarchieven. Men ziet in dat het vanuit het perspectief van de onderzoekers beter is om deze archieven niet bij de bisdommen onder te brengen. Dit beleid wordt gevolgd bij alle Nederlandse bisdommen. Het aartsbisdom Utrecht laat in het geval er geen goed lokaal archiefbeheer is, het archief bij het Utrechtse Rijksarchief deponeren. Het aartsbisdom beschikt zelf niet over een depot om andere archieven op te nemen. Beslissend voor de verblijfplaats blijft echter uiteindelijk de stem van de pastoor of het kerkbestuur, zij bepalen waar dit *particuliere* archief kan worden gedeponerd. In het bisdom 's-Hertogenbosch is de wens van de bisschop om pastoors het memoriaal te laten bijhouden van belang voor de verblijfplaats van het parochiememoriaal. Bij in bewaringgeving van het parochiearchief aan het gemeente- of streekarchief adviseert het bisdom om het lopende memoriaal niet mee te geven.

Een ander probleem is de openbaarheid van het materiaal. Deze particuliere archiefbestanddelen hoeven door een parochie of bisdom niet ter inzage gegeven te worden. De Archiefwet is er namelijk niet op van toepassing. In vrijwel alle gevallen wordt echter bij serieus onderzoek direct toestemming voor raadpleging gegeven. Wanneer een parochiearchief bij gemeente- of streekarchief in bewaring is gegeven, zijn de stukken wel openbaar. Dat wil zeggen, indien er met de pastoor of het kerkbestuur geen beperkende maatregelen zijn afgesproken. Nogal eens wordt een openbaarheidsgrens van vijftig jaar vastgesteld.

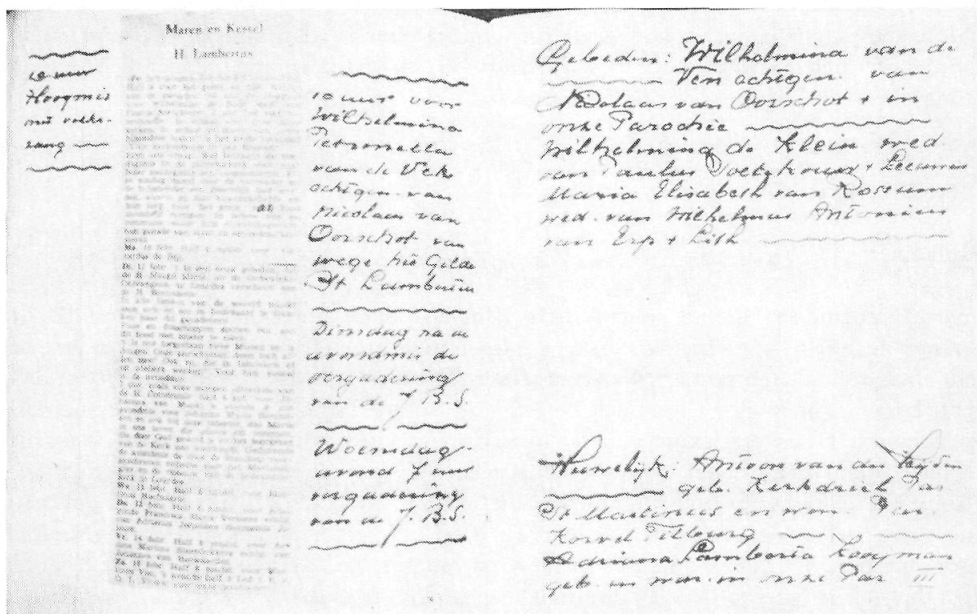
Aangezien memorialen vaak tot vrij recente datum doorlopen, kan dat betekenen dat men in het geheel geen memoriaal te zien krijgt, of dat het gedeeltelijk is afgedekt. Wanneer evenwel bij het kerkbestuur toestemming voor een algehele inzage wordt gevraagd, zal deze in de regel worden verleend.

b. Aanvullende bronnen

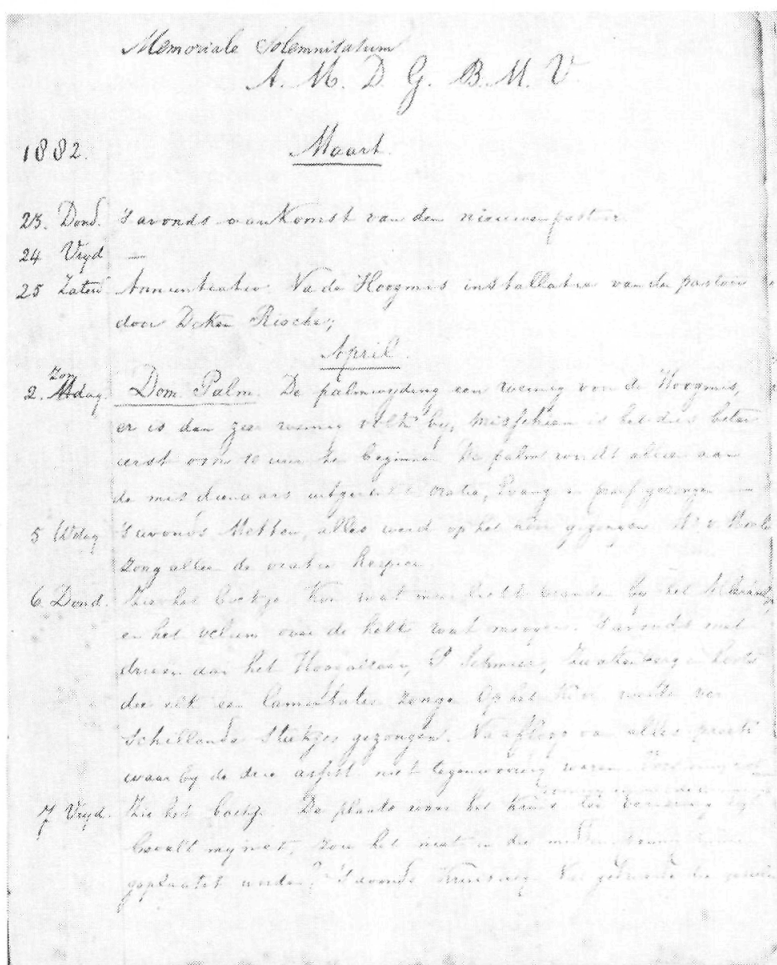
1. Gerelateerde bronnen

Strikt genomen staat het memoriaal binnen de parochieadministratie op zichzelf. Het parochiearchief is er echter als administratieve eenheid op verschillende onderdelen direct mee verbonden. In het bijzonder zijn er relaties met de notulen van het kerkbestuur en de correspondentie en de persoonlijke papieren van de pastoors. De notulen van het kerkbestuur zijn in de tweede helft van de 20e eeuw veelal de rol van het memoriaal gaan overnemen. In de afgelopen dertig jaar is bij veel parochies de bestuursstructuur veranderd. In plaats van het

Afbeelding 13: Twee pagina's uit het intentieboek van de St. Lambertusparochie in Maren-Kessel. (Archief bisdom 's-Hertogenbosch, archief Lambertusparochie, doos III).

Afbeelding 14: Afgeleid van het algemene parochiememoriaal is dit 'Memoriale Solemnitatum'. In dit geschrift staan chronologisch de kerkelijke plechtigheden vermeld, die in de parochie van St. Theresia van Avila in Den Haag tussen 1882 en 1914 plaatsvonden. (Gemeentearchief Den Haag, archief parochie St. Theresia van Avila, inv. nr. 74).

kerkbestuur fungeert meestal een combinatie van hetzij kerkbestuur en parochieraad, hetzij parochiebestuur en parochievergadering. Van de vergaderingen van deze lichamen worden in de regel goede notulen gemaakt. Ook de doop-, trouw-, en begraafregisters staan in directe relatie tot het memoriaal. Uit deze boeken werden diverse gegevens in het memoriaal overgenomen. Op zijn beurt werden uit het memoriaal weer gegevens in de dekenale verslagen overgenomen. Een andere bron, meestal echter niet of niet goed bijgehouden of bewaard, zijn de intentieboeken. Een serie intentieboeken kan een belangrijk chronologisch overzicht bieden van de dagelijkse gebeden, missen en namen van geestelijken en parochianen.²² In enkele gevallen zijn, als een soort afgeleide van het parochiememoriaal, ook bijzondere registers bijgehouden. Het *Memoriale Solemnitatum* van de Haagse Jacobusparochie geeft bijvoorbeeld een zeer gedetailleerd overzicht van alle gehouden plechtigheden. Ook de parochieblaadjes die in de loop van de 20e eeuw steeds frequenter gaan verschijnen, kunnen worden genoemd.

De archiefstukken gevormd door geestelijken hoger in de kerkelijke hiërarchie, zijn eveneens gerelateerde bronnen. De verslagen van de dekens kunnen een ander gezichtspunt op het parochieleven bieden. Dit geldt ook voor het bisdomsarchieven, waar over de meeste aspecten van het parochiebestuur en zielzorg en over voorkomende problemen in bepaalde parochies, aparte dossiers aanwezig moeten zijn.

2. Toetsingsbronnen

Voor zaken die de burgerlijke gemeente betreffen kunnen gebeurtenissen getoetst worden aan de gemeenteverslagen en gemeenteraadsnotulen. Natuurlijk kunnen ook de lokale en regionale kranten uitkomst bieden. Daarnaast, maar in mindere mate, plaatselijke gedenkboeken en almanakken en katholieke periodieken. Voor de persoonsgegevens zijn de registers van de burgerlijke stand en de bevolkingsregisters vanzelfsprekend de betrouwbaarste toetsingsbronnen en de in de parochie bewaarde doop-, vorm-, trouw-, begraaf- en fundatie-registers.

De nauwkeurigheid waarmee historische bescheiden zijn weergegeven en afgeschreven is vast te stellen door middel van vergelijking met de originele bescheiden of – zo die er zijn – moderne tekstedities; waarmee overigens de betrouwbaarheid van de mededelingen in het origineel nog niet is vastgesteld. De parochiële visitatieverslagen geven een beeld van hoe de visitator (de deken) jaarlijks de parochie aantrof, en kunnen derhalve ook voorzichtig als toetsingsbron worden aangewend.

De registratiefunctie van de bisdommen biedt ook diverse mogelijkheden voor gegevenscontrole, zoals afschriften van privileges, decreten, betalingen, gegevens over geestelijken etc.

c. Literatuur

1. Andere studies waarin het memoriaal wordt behandeld

W. Mulder, *Parochie en parochiegeestelijkheid*, Nijmegen 1947, p. 244.

A.E.M. Jansen, P.J.A.N. Rietbergen (reds), *Bronnenboek Nieuwe Geschiedenis; Typologie van bronnen uit de nieuwe geschiedenis*, Nijmegen 1986 (reader KUN), p. 11, 41.

2. Historische studies van belang voor een goed begrip van de historische situering van het parochiememoriaal:

Lexicon für Theologie und Kirche, Freiburg 1957/1986.

J. van Laarhoven, *De kerk van 1770-1970. Handboek van de kerkgeschiedenis*, dl. 5, Nijmegen 1947.

A.G. Weiler e.a., *Geschiedenis van de Kerk in Nederland*, Utrecht/Antwerpen 1962.

L.J. Rogier, N. de Rooy, *In vrijheid herboren; Katholiek Nederland 1853-1953*, Den Haag 1953.

W. Mulder, *Parochie en parochiegeestelijkheid*, Nijmegen 1947.

3. Administratief-juridische publikaties van belang voor een goed begrip van de concrete totstandkoming van het memoriaal

Codex Juris Canonici, (diverse edities).

H. van Groessen, C. van Vlissingen, *Het kerkelijk recht; Commentaar op de Codex met vermelding van het particulier kerkelijk recht voor Nederland en België*, Roermond/Maaseik 1947.

Acta et decreta synodi provincialis Ultrajectensis, St. Michielsgestel, 1865.

Acta et statuta primae synodi dioeceseanae Harlemensis...anno 1867 celebratae, Haarlem, 1867.

Statua Dioecesis Buscoducensis, Tilburg, 1928 (typ. Weeshuis), (hierin is de tekst over het parochiememoriaal dezelfde als in de *Statuta synodi dioeceseanae* van 1867; herhaald bij de synode van 1938: *Statuta dioecesis Buscoducensis*, St. Michielsgestel 1938 (Doofstommeninstituut).

4. Historische studies waarin van parochiememorialen gebruik is gemaakt

G.A. Engels, *Kroniek van Liessel, 125 jaar parochie 1851-1976*, Liessel 1976.

A.M. Frenken, *Memoriaal der dorpen Gerwen, Nuenen en Nederwetten*, 's-Hertogenbosch 1948

R.C.M. Jacobs, P.A.J.M. van Meel, *200 jaar R.K. Parochie H. Joannes de Doper, Lage Zwaluwe*, Lage Zwaluwe 1983.

G.C.A. Juten, *De parochiën in het bisdom Breda*, 2 dln, Bergen op Zoom, 1935-1945.

[Gegevens inzake parochiegeschiedenis in het algemeen]:

P.J. Margry, *Bedevoortplaatsen in Noord-Brabant*, Eindhoven, 1982. [m.b.t. devotiegegevens].

A.G. Schulte, *Het Rijk van Nijmegen; Westelijk gedeelte*, Den Haag, 1983.

Idem, *Het Rijk van Nijmegen; Oostelijk gedeelte en de Duffelt*, Den Haag, 1983.

[voor beide uitgaven uit de serie *De Nederlandse monumenten van Geschiedenis en Kunst* gegevens m.b.t. bouw- en kunsthistorie].

A.A.J. Thelen, *Lambert Poell (1872-1937) en de katholieke sociale beweging: sociaal-klerikaal spanningsveld in het Bossche diocees 1896-1915*, Tilburg 1990.

[m.b.t. biografische informatie en gegevens voor sociale geschiedenis].

4. Mogelijke gebruikswijzen van de memorialen in historisch onderzoek

a. Themata

De informatie die de memorialen bieden, geeft uitzicht op een baaierd aan onderzoeksmogelijkheden. Gezien zijn aard zal het memoriaal vaak met succes bij kerkhistorisch en religieus-volkkundig onderzoek kunnen worden aangewend. Los daarvan is de bron ook bruikbaar bij kunsthistorisch of historisch sociologisch/demografisch onderzoek. Men dient wel altijd te bedenken dat de onderzoeksmogelijkheden bepaald worden door de uitvoerigheid waarmee de pastoors hun memoriaal opzetten en bijhielden.

Puntsgewijs is een aantal onderzoeksontwerpen te noemen:

- Plaats en functie van de kerk c.q. de geestelijke in de plaatselijke gemeenschap (locale en parochiegeschiedenis).
- Verhouding van de gelovigen ten opzichte van de kerk en pastoor.
- Verhouding van de pastoor ten opzichte van de hogere geestelijkheid; met name de deken en de bisschop.
- (On)kerkelijkheid
- Rituelen; plechtigheden; feesten
- Volksgebruiken en -devoties; bedevaarten
- Bouwgeschiedenis kerkgebouw; met inbegrip van het interieur
- kerkzilver; ex-voto's; relikwieën
- Familie-historisch onderzoek
- Sociale structuren / elite-onderzoek
- Parochie- c.q. dorpsdemografie
- Naamkunde

b. Combinatie en verrijking van de informatie uit memorialen

In de eerste plaats kunnen hier de onder 3a genoemde gerelateerde bronnen worden genoemd. Het parochie-archief op zichzelf is in dit kader vanzelfsprekend van groot belang, alsmede het archief van het desbetreffende bisdom, waar de dekenale parochievisitatieverslagen en andere belangrijke stukken worden bewaard. De archieven van lokale broedersschappen en andere kerkelijke verenigingen kunnen eveneens gewenste aanvullende informatie verschaffen. In breder verband kan nog het archief van de gemeente waarbinnen de parochie valt, worden genoemd.

Noten

- 1 Dit broncommentaar werd in eerste aanleg gemaakt ten behoeve van de lessen aan de Rijks Archiefschool in 1985: *Broncommentaar Het 'Liber Memorialis Parochiae'*; later heeft A. Abelmann de *Aanvulling op het broncommentaar, het 'Liber Memorialis Parochiae' door P.J. Margry* (Utrecht, 1987) in hetzelfde kader samengesteld. Voor de onderhavige versie heb ik nader onderzoek gepleegd en heb ik gebruik gemaakt van de aanvullingen van de door Abelmann bestudeerde Utrechtse memorialen.
- 2 Zie *Lexicon für Theologie und Kirche* dl. 7, s.v. Matrikel. Zie over de parochieboeken in België: E. Sabbe, 'Les registres paroissiaux et leur conservation en Belgique', in: *Archivum* 9 (1959), pp. 3-15; zie verder A. Thomas, *Pfarrarchiv und Pfarrregistratur* (Saarbrücken, 1948).
- 3 Sinds 1614 verplicht door de pastoor bij te houden geschrift, waarin gegevens over de geloofstoestand van de individuele parochianen moesten worden vastgelegd.
- 4 D. de Jong, *Onze Lieve Vrouw van Ommel en het klooster Mariaschoot; bronnenpublicatie* (Achelse Kluis, 1960) pp. 43-139.
- 5 Zie bijvoorbeeld voor de statie Haastrecht: F. van Hoeck, 'Haastrecht', in: *Bijdragen tot de geschiedenis van het bisdom Haarlem*, 58 (1940), pp. 255-267.
- 6 *Het Handboek van P.J. Vandendorpe, pastoor van Nieuwkerke (1730-1806)*, uitgegeven door J. Geldhof (Brugge: Genootschap voor Geschiedenis, 1974).
- 7 H. H. H. Uyttenbroeck, *Het Dagboek of De Kroniek door Pastoor J. C. van Postel* (Maasbree: De Lijster, 1982; fotogr. herdruk van de editie van 1911). Het is een uitgave van het handschrift 'Het nieuws binnen en omtrent de stad Venlo voorgevallen beginnende met het jaar 1781, door J.C. van Postel, pastoor te Venlo'. De tekst is een mengeling van een parochie- en een stadskroniek. Een ander voorbeeld is de Latijnse parochiekroniek die pastoor G. Hoffman van Wouw in 1770 heeft opgesteld. Deze is echter daarna niet of nauwelijks meer bijgehouden; zie *Taxandria*, jrg. 1943, een vertaling verscheen in 1975: A. Delahaye, *Hoffmans' vertellingen over de parochie van Wouw* (Publicaties van het Archivariaat Nassau-Brabant nr. 29).
- 8 Zie bijvoorbeeld het register uit het Gemeentearchief Den Haag, archief parochie HH. Antonius en Lodewijk (1768-1982), inv. nr. 6; rond 1800 zijn hierin allerlei pastorale, liturgische en financiële aantekeningen gemaakt, alsmede formulierteksten, gedichten en spreuken.
- 9 In het gemeentearchief Rucphen is een fotokopie aanwezig van het origineel dat momenteel in particuliere handen is. De indeling van het memoriaal is als volgt: Bevolking der parochie; Zeden; Godsdienst; Onderwijs; Maatschappij; Gedoopten, sterfgevallen, huwelijken, eerste communies, vormsel; Bijzonderheden.
- 10 Streekarchiefdienst Brabant-Noordoost, archief RK. parochie Nuland.
- 11 J. Peijnenburg, V. Peters, 'Parochiearchieven: wat er mee te doen', in: *Analecta van het bisdom 's-Hertogenbosch*, juli/augustus 1988, pp. 19-22.
- 12 Parochiememoriaal van de St. Lambertusparochie van Maren-Kessel. Aangelegd door pastoor A. H. Kluytmans (1866-1879) en opgezet volgens de voorgeschreven indeling in 1868 en tot 1949 zeer precies bijgehouden. De laatste drie hoofdstukken zijn naar vroeger teruggewerkt; de 'res memoriales' lopen over de periode 1843-1925. Dit onderdeel is van 1843 tot circa 1866 in het Latijn geschreven. De dekens hebben het register van 1869 tot 1949 ingezien.
- 13 'Registrum Memoriale Parochiae sti. Martini Epi. loci de Tongelre; incoeptum per parochum J.J. Meulenhoff in mense januarii anni Domini 1886'. In dit schrift heeft Meulenhoff voor acht van de negen rubrieken met zijn gegevens naar 1851 teruggewerkt; van 1900 tot 1904 bijgehouden door pastoor Van Vlokhoven. Daarna is door deze laatste een nieuw boek met dezelfde titel aangelegd dat voor wat betreft de namen van de bedienaren tot 1963 werd bijgehouden. De fundaties zijn tot 1926 bijgehouden; rubriek 8 werd al in 1931 gestopt en rubriek 9 in de jaren veertig.
- 14 Rijksarchief in Utrecht, inventaris van het archief van de parochie Schalkwijk, inv. nr. 3.
- 15 *Codex Iuris Canonici* editio 1918. In de nieuwste editio 1983 staat een en ander in een enigszins gewijzigde vorm onder canon 535 beschreven. Het bijhouden van de parochieboeken is sinds het concilie van Trente (1563) verplicht.
- 16 Cfr. over onder meer de parochiearchieven C. van de Wiel, 'Kerkelijk archiefwezen; historiek en huidige wetgeving', in: *Archives et Bibliothèques de Belgique* 57 (1986) nr. 1+2 ['Miscellanea Carlos Wijffels'], pp. 381-409.
- 17 Zie *Acta et decreta synodi provincialis Ultrajectensis* (St. Michielsgestel, [1865]) pp. 332-333: 'Non minori autem cura in sacristia, vel domo parochiae, asservandi sunt parochiales libri vel registra ad Ritualis Romani praescriptum conficienda, aliiqui libri omnes ex praecepto Ordinarii in unaquaque ecclesia habendi, atque ille nominatim maximae utilitatis ac necessitatis, et a singulis Parochis

- diligentissime tractandus, qui registrum memoriale parochiae ipsius appellari consuevit’.
- 18 Abelmann, *Aanvulling op het broncommentaar*, p. 3.
 - 19 *Codex Iuris Canonici*, c. 470: ‘...et omnes hos libros, secundum usum ab Ecclesia probatum vel a proprio Ordinario praescriptum, conscribat ac diligenter asservet’.
 - 20 *Acta et statuta primae synodi dioecesanæ Harlemensis... anno 1867 celebratae* (Haarlem, 1867), pp. 116-117.
 - 21 Zie G.J. Rehm, *Inventaris van de archieven der parochie van Sint Petrus-Banden te Gilze 1762-1979* (Rijen, 1987), inv. nrs. 13 en 14. Een ander voorbeeld is het memoriaal van de St. Jan te Sprundel (Gemeentearchief Rucphen) dat van 1856 tot en met 1980 per jaar goed werd bijgehouden. Op p. 33 een cesuur, het memoriaal begint opnieuw: Register Memoriale parochiae incoeptum a celebrato concilio dioecetano anno 1868 die 20, 21, 22 et 23 mensis aprilis.
 - 22 Een goed voorbeeld van een dergelijk overzicht (van de St. Lambertuskerk van Kessel) bevindt zich in het bisdomarchief te 's-Hertogenbosch; zie afbeelding 13.

Bijlage

De volledige hoofdstuktitels in het *Registrum Memorialis Parochiae* (1867) met, tussen haakjes, de meest voorkomende varianten. Enkele kleine onderlinge tekstuele verschillen (bijvoorbeeld de uitgangen of hoofdletters e.d.) zijn voor de overzichtelijkheid achterwege gelaten.

- I. Fundatio, antiquitas, traditiones, circumscriptio et monumenta parochiae.
- II. Dona et nomina benefactorum, qui ecclesiam vel cappellam aedificarunt, altare, tabernaculum, vel aliud quoddam insigne objectum aut ornamentum dono dederunt.
- III. Nomina Pastorum et Vicariorum seu Sacellanorum qui in parochia curam animarum exeruerunt, addita die excepti et derelicti muneris.
- IV. Foundationes Missarum una cum approbatoriis Ordinarii actis et descriptione bonorum, e quibus reditus percipiuntur; nisi speciale registrum adsit ad quod remitti potest. (Na percipiunter volgt: Insuper indicetur testamentum aut legalis actus inter vivos, quo fundatae sunt; designetur numerus et qualitas Missarum cum loco et tempora celebrationis; tandem mentio fiat specialium conditionum, sub quibus forte onus Missarum legatum vel acceptatum fuit).
- V. Annuus foundationum computus una cum nomine sacerdotis, qui Missas celebravit, vel cui datae sunt, saltum si extra ecclesiam propriam fundatae Missae celebrentur. (na celebravit volgt: nisi, id quod praestat, hic computus in speciali libro describatur).
- VI. Bullae indulgentiarum, altaris privilegiati, confraternitatum seu piorum sodalitorum, et authenticæ SS. reliquiarum litteræ. (na VI volgt: Index Indulgentiarum, pro particulari ecclesia concessarum, altaris privilegiati, confraternitatum seu piarum associationum, et recensio Reliquiarum).
- VII. Numerus parochianorum et communicantium, quoties generalis animarum recensio facta est. Annuus quoque numerus baptizatorum, illegitime natorum, neocommunicantium, matrimonio junctorum, et mortuorum (tam infantium quam adultorum), atque numerus sacrarum specierum, quae per annum distributæ sunt (distincte notando quot sacrae species in ipsa ecclesia parochiali, quot in aliis ecclesiis vel sacellis, ad parochiam pertinentibus, distributæ sint).
- VIII. Summa totalis omnium reddituum, quibus fabrica ecclesiae fruitur, una cum honorario, quod Pastori et Sacellano solvi quotannis debet.
- IX. Res omnes memorabiles, quae in parochia eveniunt, v.g. consecratio vel benedictio ecclesiae, coemeterii, campanae, celebratio Missionis aut Jubilæi, visitatio Ordinarii vel Decani, et ea quae ab Episcopo vel Decano praescripta aut commendata fuerunt. (Notentur etiam ea omnia quae successoribus scitu necessaria vel utilia esse possint pro recto parochiae regimine).

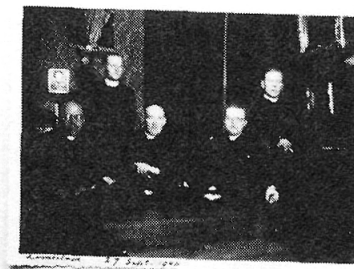

Afbeelding 15: Twee pagina's uit hoofdstuk 2 van het memoriaal (1911-1968) van de R.K. parochie 't Goy (Utrecht). Ze geven de datum en de omschrijvingen van de schenkingen aan de parochie in 1921 en 1925; het bevat met name voor kunsthistorisch onderzoek interessante informatie. (Rijksarchief in Utrecht, archief parochie 't Goy, inv. nr. 2).

EN DATUM DER SCHENKING	NAMEN DER WELDOENERS	OMSCHRIJVING DER GESCHONKEN GOEDEREN.	AANMERKINGEN
november 1921	Jan Uitterwaal van de Oord en mijne Eelthgenooten Anna Maria Spithoven ten gelezenheid van mijne 25 jarige Eelthvereeniging	Een houten en vierde gebrand, beeldende raam in het Panteon, vervaardigd door Otto Bengelberg te Utrecht voor 500	Een houten raam steekt de vierde van een mijne gebelvaant de beleving van de over de Apostelen. Het vierde raam is over Petrus eerste deel inadat op het 4e deel de 2e deel over de 4e gedeelte was; Aman en Saphira; de 2e deel en de 4e deel van Petrus.
november 1925	Antonius Spithoven van "Koningobelgen" en mijne Eelthgenooten Sophia van Roojer	Een houten gelykomeerd st. Antonius-beeld voor de 2e deel vervaardigd door de firma Otto en William Bengelberg te Utrecht voor 450	Een houten beeld st. Antonius van de draagende het kind Jesus op mijne eene. Het beeld werd de H.B.C. van Bijlevelt te 't Goy; den 11 Janua geverd.
september 1925	Hugo van Bentum st. en mijne Eelthgenooten Anna Naelsen te 't Goy	Een eiken houten preekstoel voor de 2e deel van 't Goy, vervaardigd door Frans en Leo Bengelberg te Utrecht voor 2600. Het is uitgewerkt in prima kwaliteit: spiegel eiken hout en rust op een velding platen, waarop 6 preikers zijn aangebracht, met ornamenten versierd. Deze preikers zijn eveneens velding verbonden door prima uitgewerkte smijwerk, terwijl een eene gemiddelen van de 2e deel	Dies preekstoel werd geverd ter gebed van Pius gonden. Het lijke feest 21 April 1925.

Afbeelding 16: Bij het hoofdstuk betreffende de namen van de pastoors en kapelaans zijn ook enkele foto's geplakt; memoriaal van de Haagse H. Jacobusparochie. (Gemeentearchief Den Haag, archief Jacobusparochie, inv. nr. 43).

Handwritten list of names and dates:

- 1874 - 1878
- 1878 - 1882
- 1882 - 1886
- 1886 - 1890
- 1890 - 1894
- 1894 - 1898
- 1898 - 1902
- 1902 - 1906
- 1906 - 1910
- 1910 - 1914
- 1914 - 1918
- 1918 - 1922
- 1922 - 1926
- 1926 - 1930
- 1930 - 1934
- 1934 - 1938
- 1938 - 1942
- 1942 - 1946
- 1946 - 1950
- 1950 - 1954
- 1954 - 1958
- 1958 - 1962
- 1962 - 1966
- 1966 - 1970
- 1970 - 1974
- 1974 - 1978
- 1978 - 1982
- 1982 - 1986
- 1986 - 1990
- 1990 - 1994
- 1994 - 1998
- 1998 - 2002
- 2002 - 2006
- 2006 - 2010
- 2010 - 2014
- 2014 - 2018
- 2018 - 2022
- 2022 - 2026
- 2026 - 2030

8 Straatje

Afbeelding 17: Hoofdstuk VII ('Numerus parochianorum') uit het memoriaal van de St. Lambertusparochie in Maren-Kessel. (Archief bisdom 's-Hertogenbosch, archief Lambertusparochie, doos 1).

Caput VII
Numerus Parochianorum

	numerus	immunitatis	Papaeatam	Aliphan	St. Anna	St. Martinus	Aliphan	St. Martinus	St. Martinus
1652	208	102	15	1	6	1	1	1075	
1653	216	107	0	-	6	2	1	1081	
1654	242	179	9	1	5	-	1	1087	
1655	240	103	4	-	7	-	1	1089	
1656	253	101	7	-	Stellen	2	1	1090	
1657	245	105	5	-	11	1	0	1091	
1658	249	106	5	-	2	1	1	1092	
1659	250	107	0	-	3	2	1	1093	
1660	247	108	10	-	5	1	1	1094	
1661	244	150	5	-	5	2	1	1095	
1662	246	107	9	-	5	3	1	1096	
1663	243	100	7	-	11	2	1	1097	
1664	252	105	0	-	6	4	1	1098	
1665	248	101	5	-	5	1	1	1099	
1666	261	102	0	-	7	-	4	1100	
1667	265	105	0	-	5	-	4	1101	

Afbeelding 18: Inhoudsopgave en eerste pagina van het memoriaal van de St. Lambertusparochie in Maren-Kessel. (Archief bisdom 's-Hertogenbosch, archief Lambertusparochie, doos 1).

Inhoud van het boek

Caput	I	Fundatio antiqua traditionis circumscriptae et immunitatis duntaxat h. 10. 250
"	II	Norma confessorum bellicum ab anno 1551 h. 40. 250
"	III	Norma parochianorum in Kessel h. 20. 250
"	IV	Fundationes Messorum h. 120. 250
"	V	Bulle Confessionum h. 180. 250
"	VI	Numerus Parochianorum h. 250. 250
"	VII	Summa totius omnium redditorum h. 270. 250
"	VIII	Actus Parochiae memorabiles h. 300. 250

Limites hujus Parochiae caeterum
sunt ac circumscriptae circuli respectu
parochiae de S. L., et Solder & Kessel & Maren
respectu parochiae de Maren.
Cumus parochianus de Maren. via
provinciali Jaes. Wartenbrack
Ultimus parochianus de Kessel Jaes
v. d. Pragaend.
Ita notandum mandavit 30
Martii 1910. + W. v. d. Ven. Episcopus
Pascuendanti

J. J. P. P. P.
parochus.

Afbeelding 19: Bladzijde uit het memoriaal van de St. Martinusparochie in Tongelre met vermelding van de (al dan niet aanwezige) relikwieën. (Archief bisdom 's-Hertogenbosch, archief Martinusparochie, doos IV).

